

MINTAUTAS ČIURINSKAS

Apie popiežiaus nuncijaus Zacharijo Fererio vizitą 1520–1521 metais ir sąžinę Lietuvoje

Popiežiaus nuncijaus pirmojo vizito Lietuvoje ir pirmosios žinomos lietuvių biografijos – *Vita D. Casimiri confessoris* – 500 metų jubiliejui

Guardialferos vyskupas Zacharijas Fereris (it. Zaccaria Ferreri)¹ Lietuvoje lankėsi nuo 1520 m. rugsėjo iki 1521 m. vasario². Jo vizitas ir veikla Vilniuje, nors ir atsispindi keliuose moksliniuose tekstuose³, dar vis laukia visapusiško,

¹ Zacharias, *Episcopus Gardiensis, Sanctissimimi Domini nostri Papae cum potestate Legati de latere et maioris paenitentiarum Nuncius et orator* (Zacharijas, Guardialferos vyskupas, švenčiausiojo mūsų pono popiežiaus nuncijus ir oratorius su legato *de latere* ir didžiojo penitenciarijaus įgaliojimais) – taip sutrumpintai (nes yra ir platesnių variantų) titulavosi ir pasirašydavo vizito metu, pvz., Vilniaus kapitulos prašymu duotame rašte, kuriuo patvirtino kapitulos statutus, nutarimus, privilegijas, donacijas ir t. t. Žr. *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. 2: *Zaccharia Ferreri (1519–1521) et nuntii minores (1522–1553)*, ed. Henricus Damianus Wojtyska CP, Romae: Institutum Historicum Polonicum, 1992, p. 75, 77 (Nr. 31) (toliau – ANP, t. 2).

² Beveik visi jo lankymąsi atspindintys dokumentai paskelbti ANP, t. 2.

³ *Casimiriana II: Vitae antiquiores S. Casimiri = Ankstyvieji šv. Kazimiero „gyvenimai“*, sudarė, vertė, įvadą parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 6–27 (toliau – *Casimiriana II*); S. C. Rowell, „Įvadas. 1522 m. Vilniaus vyskupijos vizitacija: tekstai ir kontekstai“, in: *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis A.D. 1522 peractae = Vilniaus kapitulos Liber IIb atkūrimas*, sudarė, tekstus iš rankraščių parengė, mokslinį įvadą ir paaiškinimus parašė Stephen C. Rowell, (*Fontes minores historiae Lithuaniae*, t. 8), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. xxviii–xxxii: sk. „Popiežiaus Leono X pasiuntinys Zacharijas Ferreris ir 1520 m. Vilniaus sinodas“.

studijinio tyrimo, nes yra labai ankstyvas ir įvairiais atžvilgiais svarbus Lietuvos kultūros istorijos faktas, nuo kurio mus skiria apvalūs 500 metų.

Popiežiaus nuncijus Zacharijas Fereris, gana aukštas Bažnyčios hierarchas ir Renesanso žmogus, humanistas, gerai vertinantis ir save, ir savo patirtis, pats pirmuoju asmeniu pasakoja apie kelionę iš Torunės ir atvykimą į Vilnių 1520 m. pirmąjį rugsėjo sekmadienį ir apie tai, kaip buvo pasitiktas (trijų vyskupų, tarp kurių buvo ir šiame *Senosios Lietuvos literatūros* numeryje S. C. Rowello publikacijomis nuodugniai pristatomas naujasis (ir jaunasis) Vilniaus vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių), kartu pateikia ir gana ryškų jį pasitikusios visuomenės eskizą. Vilniuje Fereris apsilankė visų pirma šv. Kazimiero kanonizacinio proceso reikalu – *pro divi Casimiri meritis indagandis*⁴.

1520 m. lapkričio pabaigoje jis jau buvo parašęs šv. Kazimiero biografiją ir net parengęs gerbimui reikiamus liturginius tekstus, sukūręs himnus⁵. Įdomu, jog kelionė ir egzotiškoje tolybėje nuo Romos plytintis kraštas jam padarė tokį įspūdį, kad jų aprašymui skyrė nemažą šv. Kazimiero gyvenimo dalį⁶.

Kanonizacinio proceso vykdymas buvo pagrindinis kelionės į Lietuvą tikslas, bet ne vienintelis. Nuncijaus su plačiais įgaliojimais vizitas prilygo apaštaliniai vizitacijai (pirmąją vyskupijos vizitaciją nelabai palankioje atmosferoje buvo įvykdęs Gniezno arkivyskupas Jonas Laskis 1518 m., taip pat turėjęs rinkti ir rengti medžiagą, reikalingą Kazimiero kanonizacijai, bet toji proceso medžiaga nebuvo pakankama ir nėra išlikusi⁷). Tuo metu dvasininkija turėjo būti sukviesta į pirmąjį vyskupijos sinodą, kuriame svarstytos Vilniaus vyskupijos aktualijos, išorinės ir vidinės problemos, tvarkymo(si) ir geresnio sielovadinio darbo organizavimo bei vykdymo klausimai. Svarstyti ir stačiatikių suvienijimo su Katalikų Bažnyčia reikalai.

Daugelis Fererio vizito aktualijų atsispindi Vilniuje, Bernardinų bažnyčioje 1521 m. vasario 2 d. pasirašytame ir paskelbtame „Dekrete“, skirtame visiems LDK piliečiams, bet vis dėlto visų pirma dvasininkams.

⁴ *Casimiriana II*, p. 74–75. Baigimo datą (11 dieną prieš gruodžio kalendas) nurodo pats Fereris; *ibid.* p. 117.

⁵ Naujausia publikacija su vertimu: *Casimiriana II*, p. 46–117.

⁶ *Ibid.*, p. 24–26, 73–83.

⁷ S. C. Rowell, *op. cit.*, p. XXII–XXVII, sk. „Gniezno arkivyskupo Jono Laskio 1518 m. kelionė Lietuvon“. Trumpai užsiminta: Mintautas Čiurinskas, „1514 m. spalio 20 d. Gniezno arkivyskupo Jono Laskio laiškas: vienas ankstyviausių šv. Kazimiero hagiografinių šaltinių ir kanonizacijos proceso pradžia“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 40, (ser. B: *Bažnyčios istorijos studijos*, 9), Vilnius, 2018, p. 228–229.

Jame atrandame ir kreipimasi į Lietuvos dvasininkų sąžinę (*conscientia*). Tai gerokai ankstyvesnis sąžinės paminėjimas su Lietuva susijusiam tekste (nors ir gerokai kitokiame kontekste), nei šviesuolio reformatoriškai nusiteikusių Abraomo Kulviečio 1543 m. manifeste. O iki šiol būtent precedentas Kulviečio tekste laikytas pirmuoju⁸. Skaitant originalų Fererio 1521 m. dokumentą į akis kritęs žodis *conscientia* ir atkreipė dėmesį į apvalų jubiliejų nuo Zacharijo Fererio apsilankymo, ir paskatino šia replika papildyti bei paankstinti sąžinės sąvokos Lietuvoje istoriją.

2002 m. publikuotame įdomiame straipsnyje apie sąžinės sąvoką senojoje Lietuvos raštijoje „Sąžinės atradimas Lietuvoje“ Dainora Pociūtė šios sąvokos neranda iki paminėjimo 1543 m. Kulviečio Bonai skirtame tekste (išspausdintame 1547 m.), paprastai vadinamame „Tikėjimo išpažinimu“: „Abraomas Kulvietis savo lotyniškame „Tikėjimo išpažinime“ (*Confessio fidei*, 1543) pirmasis lietuvių kultūroje iškėlė ir tiesai pagrįsti pasinaudojo ne galios, kurios neturėjo, bet sąžinės (*conscientia*) kategorija.“⁹ Vėliau ši mintis nuskamba ir yra plėtojama kituose tyrimuose: „Kulviečio sąžinės kategorija pirmą kartą Lietuvos tekste pavartota Naujųjų laikų prasme, kurią suformavo ankstyvasis protestantizmas, sąžinę apibrėžęs kaip religinę – Dievo tiesos pažinimo – kategoriją.“¹⁰ 2017 m. monografijoje, sk. „Kulviečio *Confessio fidei* (1543): godulio kritika, sąžinės obalsis“ ši, sąžinės, tema paliečiama glaustai, tačiau pateikiamas itin stiprus apibendrinantis teiginys: „Kaip nurodyto blogio ir įsitvirtinusios antikrikščioniškos [?!] moralės priešybę Kulvietis pirmasis Lietuvoje pamatine krikščioniškąja vertybe iškėlė sąžinės (*conscientia*) kategoriją.“¹¹

⁸ Dainora Pociūtė, „Sąžinės atradimas Lietuvoje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, sudarė Jolita Liškevičienė, Tojana Račiūnaitė, (*Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 24), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 52–54, 57–58. Taip pat žr. vėlesnes toliau minimas Pociūtės publikacijas.

⁹ *Ibid.*, p. 52.

¹⁰ Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje“, in: *Darbai ir dienos*, 2005, t. 44, p. 268. Visas 5 skyrius „Kulviečio konfesija: sąžinės atradimas Lietuvoje“ šiai temai skirtas ir monografijoje: Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 153–173; ypač žr. posk. „*Conscientia* Kulviečio konfesijoje“. Apie tai, trumpiau, kalbama ir paties šaltinio publikacijoje: *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas = Abraomas Kulvietis: The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation*, parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 31, 193.

¹¹ Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 37–38.

Ižvalgos apie sąžinės kategorijos svarbą protestantų pažiūrose ir teologijoje yra reikšmingos, bet *conscientia* Kulviečio rašte blykstelė, kaip matysime, tik vieną kartą, tad ta vieta verčia į ją dar kartą atkreipti dėmesį. Tai darydami nenorime ginčytis dėl to, kad *conscientia* buvo Kulviečio „aktualizuota kategorija, netrukus plačiai naudota ir kitų LDK protestantų raštuose“. Tik norime parodyti, jog visas kontekstas dar nėra ištirtas bei atskleistas, o kelis kartus tyrimų pavadinimuose pakartota formuluotė „sąžinės atradimas Lietuvoje“ – nors šmaikšti, bet moksliniam diskursui pernelyg vienareikšmiška ir skamba neteisingai¹². Nes siekdami įtvirtinti kažkokį istorinį-chronologinį „primatą“, su kiekvienu pastebėtu ankstesniu paminėjimo atveju turėtume ankstinti ir sąžinės Lietuvoje ižvalgą bei atradimą.

Tiek aptardama tyrimuose, tiek šaltinio publikacijoje Pociūtė gana išsamiai pristatė Kulviečio 1543 m. Bonai siųstą tekstą, publikuotą jau po jo mirties¹³. Čia ižvelgiamos „dvi ryškesnės kompozicinės dalys, apologinė-kritinė ir tikėjimo tiesų išdėstymo“ dalis bei užbaiga¹⁴. Naujausiame apibūdinime apibendrinama kiek kitaip, kad tekstas „paremtas trim pagrindiniais kompoziciniais akcentais: teisine savigyva (apologija), Bažnyčios kritika ir trumpu tikėjimo tiesų išdėstymu“¹⁵. Tai aptariama atskleidžiant kai kurias sąsajas su kitais šaltiniais ir istoriniu kontekstu. Tačiau vis dėlto, mūsų nuomone, šis Kulviečio laiškas dar laukia išsamios, visų pirma filologinės, bet ir teisinės, istorinės bei kitokios analizės.

Čia paminėsime tik kelis dalykus, iliustruojančius įvairesnes prieigos galimybes.

Kulviečio laiškas pagal savo pobūdį yra artimas apologinių ir įtikinėjimo kalbų retoriniam tipui. Tai matyti „kiaurai“ visoje jo retorinėje sąrangoje. Jis kaip toks taip pat vertas retorinės analizės ir jos dar laukia. Retorikos modeliai, priklausomai nuo aplinkybių, puikiausiai galiojo ir epistolografijai, o Kulviečio tekstas ir buvo rašytas kaip laiškas. Išsakyti *credo* – savo tikėjimo turinį – yra tik vienas iš jo tikslų. Kulvietis buvo kaltinamojo situacijoje. Ta jo kalba yra nemenka dalimi ir savęs gynimo, ginamoji kalba (priklausanti pagal

¹² Tokia pozicija kvestionuojama ir Eugenijos Ulčinaitės recenzijoje in: *Archivum Lithuanicum*, t. 10, 2008, p. 225–229.

¹³ Publikacija su vertimu in: *Abraomas Kulvietis...*, p. 79–196. Teksto aptarimas: *ibid.*, p. 28–33.

¹⁴ *Abraomas Kulvietis...*, p. 30.

¹⁵ Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa*, p. 35.

pagrindinį skirstymą retorikose teisminėms kalboms – *genus iudiciale*), kurios pasakyti realiame teisme išsakydamas savo argumentus jis negalėjo, nes buvo pasitraukęs ir taip jo išvengęs dėl iš anksto numanomo pasmerkimo. Dabar jis tą kalbą sako ir bando įtikinti tiek tiesioginį adresatą, valdovę (nors laiške kitur kreipiamasi į abu valdovus), tiek visuomenę, pasitelkdamas gerai jam pažįstamą retorikos¹⁶ arsenalą (tad jo kalba turi ir ryškių įtikinėjimo – *genus demonstrativum* kalbų rūšies – bruožų).

Kalbant apie teisinį laiško aspektą, kuris labai ryškus ir svarbus (nes rašė teisininkas), norisi akcentuoti dar vieną mažai žinomą momentą, į kurį dėmesį yra atkreipusi Pociūtė¹⁷, bet jis liko plačiau neapartas analizėje. Teisiniu aspektu šis istorinis dokumentas turi ir apeliacijos aukštesniajai, net aukščiausiai teisei institucijai bruožų. Tokiu būdu, apeliuodamas, Kulvietis kreipiasi kaip pasmerktas be teismo sprendimo (apie tai sako pačioje laiško pradžioje) ir dar šmeižiamas. O mums svarbu, kad apeliacijos formuluotės nuskamba maždaug laiško viduryje – būtent prieš pat tą vietą, kur paminima sąžinė.

Šioje laiško vietoje nuskambančia apeliacija labai aiškiai baigiasi viena jo dalis ir prasideda kita, kurioje tarsi priedas p r i d e d a m i Kulviečio asmeniškai išpažįstami tikėjimo teiginiai („Confessionem fidei meae a d j i c e r e operaepretium duxi“). Kadangi Kulvietis nebegalėjo kreiptis į valdovo Žygimanto teismą¹⁸, apeliuojama kreipiantis į abu karališkuosius asmenis¹⁹. Tai veikiau retorinė priemonė, rodanti prašančiojo desperaciją, nes ji netelpa į to meto teisinių procesų reglamentaciją, o ir kokio nors „valdovės“ apeliacinio teismo nebuvo, tik karaliaus. Tai suprasdamas, Kulvietis savo bylą, jei jos valdovų pora nesiims ir vėl grąžins bažnyčios atstovų (kuriuos Kulvietis traktuoja kaip priešininkus savo byloje) jurisdikcijai, perduoda Visuotiniam Bažnyčios susirinkimui (!) ir prašo, kad jam karalius ir karalienė tai leistų padaryti: „provoco ad

¹⁶ Jau viename iš pradinių universitetinio išsilavinimo etapų retorika puikiai įvaldoma, o keliuose universitetuose studijavęs Kulvietis visai neseniai buvo gavęs net abiejų teisių, bažnytinės ir civilinės, daktaro laipsnį.

¹⁷ *Abraomas Kulvietis...*, p. 192.

¹⁸ Nes neatvyko ir nesudalyvavo bažnytiniame teisme, į kurį ir buvo iškviestas 1542 m. gegužės mėn. valdovo Žygimanto ediktu, ir dėl to neatvykimo buvo pasmerktas banicijai. Šią situaciją preciziškiau galėtų išanalizuoti istorinės teisės specialistai.

¹⁹ „Ego ad vestras Maiestates provoco, ac per Deum oro, ut vestrae Maiestates causam, quae est mihi cum adversariis, cognoscant.“ *Abraomas Kulvietis...*, p. 114 ir 192.

Consilium proximum generale“ – „apelioju į artimiausią visuotinį Bažnyčios susirinkimą“²⁰. Toks yra Kulviečio tolesnės teisinės gynybos planas.

Toliau kaip bylos esmę pateikdamas savo tikėjimo nuostatas Kulvietis, išlikdamas teisinėje, teisinio diskurso plotmėje, pateikia savo priesaiką – kad jis sakąs ir yra pasiryžęs liudyti vien teisybę. Būtent tokios, liudytojo ar teisiamajo, priesaikos, kontekste ir posakiuose yra apeliuojama į sąžinę:

Imprimis itaque per ineffabilem ac individuum sanctam trinitatem iuro, me vera dicturum. Si quid vero c o n t r a c o n s c i e n t i a m dixero, imprecor mihi iram Dei, maiestatum vestrarum indignationem, bonorum amissionem, mortem subitam, denique damnationem aeternam.

Todėl pirmiausia prisiekiu slėpingąja ir nedaloma Švenčiausiąja Trejybe, kad tiesą sakysiu. O jeigu ką p r i e š s a ž i n ę pasakyčiau, tekrinta ant manęs Dievo rūstybė, Jūsų Didenybių apmaudas, tenetenku turto, teištinka mane staigi mirtis ir tegul būsiu amžinai prakeiktas.²¹

Visai teisingai Pociūtės akcentuojama – sąžinę čia Kulvietis susieja su tiesa. Tačiau abiejų sakinių tikslas – tiesiog įtikinti ir paveikti adresatą (karališkąją porą) iškeliant savo nuoširdumą, parengiant juos savo dėstomų tikėjimo tiesų išklausymui. Sąžinės paminėjimas čia yra priesaikos formuluotės dalis. Kulvietis šios žodžius tarsi taria „Jų Didenybių“ ar net Bažnyčios visuotinio susirinkimo akivaizdoje. Tai labai įdomu ir paveiku. Kulvietis tiek čia, tiek visame laiške atsiskleidžia kaip puikus, aistringas rašytojas – išsamesnis literatūrinių meninių privalumų įvertinimas yra dar vienas atidesnio įsiskaitymo laukiantis jo raštų aspektas.

Ateities tyrėjams, išmanantiems teisinį tų laikų formuliarą, paliekame išanalizuoti, kaip tiksliau šios dvi formulės koreliuoja su tais laikais vartotomis priesaikos, kuria teisme prisiekiami sakyti vien tiesą, formulėmis, kiek tas formules (o tai akivaizdu) varijuoja. Bet šis – teisinis retorinis – kontekstas yra ne mažiau svarbus teisingam teksto supratimui nei tuomet protestantiškoje raštijoje pradėjusios formuotis sąžinės sampratos kontekstas.

²⁰ Toks visuotinis Tridento susirinkimas prasidėjo netrukus, 1545 m.

²¹ Cit. iš: *Abraomas Kulvietis...*, p. 115 ir 193.

Senieji mūsų tekstai, rašyti renesansinio išsilavinimo žmonių, yra anaip tol ne vienasluoksniai ir vienareikšmiai²². Tad ir aptariama Kulviečio vieta taip pat yra tokia – suformuluota apgalvotai ir meistriškai. Išties galima svarstyti, kad jis į sąžinę apeliuoja ne atsitiktinai, su užuomina į vienalaikį reformatoriškų idėjų diskursą. Bet tai įžvelgtina nebent potekstėje. Pirmasis, akivaizdžiausias prasminis sluoksnius yra susijęs su teisine sritimi – sąžinė paminėta adaptuotoje teisinio pobūdžio priesaikos formuluotėje. Kaip priesaikos sakyti vien tiesą dalis visų pirma aiškintina ir tiesos (*vera*) sąsaja su sąžine (*contra conscientiam*). Kulvietis ne „savo sąžine prisiekia išpažindamas tikėjimą“²³ – priesaikos pirmojoje dalyje jis prisiekia Švenčiausiąja Trejybe, kad sakys tiesą, teisingus dalykus, nemeluos – *iuro me vera dicturum*. Antrojoje šios dvinarės priesaikos dalyje jis vardija bausmes, kurios teištinka, jei taip nedarytų, *conscientia* čia šmėkšteli tik šalutiniame sąlygos sakinyje: „O jeigu ką prieš sąžinę pasakyčiau, [...]“ – „Si quid vero contra conscientiam dixero [...]“. Tad *contra conscientiam* tėra pasakymo *contra verum* sinonimas. Niekas esmingai nepasikeistų, jei vienas žodis pakeistų kitą. Čia pavartojus pasakymą *contra conscientiam*, viena vertus, išvengiama žodžio *verum* ar *vera* nestilingo pasikartojimo (juo lab dar šalia pavartojamas beveik taip pat skambantis jungtukas *vero*, tad pasikartojimas būtų trigubas), kita vertus, greičiausiai pasinaudojama puikiai Kulviečio žinomų teisinių formulių variacija. O tik kaip sunkiai įrodoma greutinė versija svarstyti, jog sąvoka *conscientia* pasirinkta suteikiant jai dar kokią papildomą, gilesnę potekstę. Pats tekstas kokių nors aiškesnių sąsajų, nuorodų, kabliukų, sąvoką siejančių su filosofiniu idėjiniu kontekstu neturi. Teisinio posakio kontekstas²⁴ neleidžia Kulviečio tekste įžvelgti ir kokio nors lūžinio momento pristatant kitokią nei tuomet įprasta, modernesnę sąžinės sampratą – šio žodžio pavartojimo atvejis pernelyg lakoniškas, vienkartinis ir tradiciškas, net, sakytume, marginalinis (retoriškai efektyvios, bet iš esmės teisinės kanceliarinės frazės šalutiniame sakinyje, be jokio išplėtojimo).

²² Tą anksčiau bandėme parodyti naujai įsiskaitydami į Martyno Mažvydo ketureilį: Mintautas Čiurinskas, „Paslėptas Martyno Mažvydo grasinimas Žygimantui Augustui?“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 40, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 249–253. Nekalbant jau apie Mažvydo akrostichus, senuosiose raštuose rastume daugybę kitų pavyzdžių to, kas užslėpta, numanoma, perteikiama aliuzijomis.

²³ Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje“, p. 268.

²⁴ Plg. su 44 nuorodoje pastebėtu formulių panašumu.

„Confessio fidei Abrahami Culvensis, scripta ad Serenissimam reginam Poloniae etc.“ – tai jį publikavusio Jono Hopijaus (Johann Hoppe) suteikta antraštė. Originalus tekstas buvo parašytas laiško forma (kaip rodo jo pradžios žodžiai; iš jo taip pat sužinome, kad laišku karalienei būta ir daugiau). Jis ir prasidėjo nuo laiškamis įprasto pasveikinimo (*salutatio*), ir baigiamas supaprastinta (turbūt taip pat leidėjo) datacija, tad leidėjo antraštė neturi nulemti mūsų percepcijos. Tikėjimo išpažinimas yra tik svarbi baigiamoji laiško turinio dalis, išdėstoma pristatant savo padėtį, ginant savo poziciją ir ginantis nuo keliamų kaltinimų. Nes kalba laiške ir pradedama nuo neteisingo pasmerkimo, nuolatinio persekiojimo ir jo daromos žalos (taip pat ir piniginių nuostolių, ir žalų motinos valdomam dvarui etc.). Tai neabejotinai apologinis, o ne (tiksliau – ne vien) *credo* kaip traktato apie religines pažiūras, kurias siekiama įtikinamai pristatyti, tekstas. Laiške atsakoma į kaltinimus erezija, kurie Kulvietį ir įstūmė tokią padėtį. Skaitydami išties jaučiamės lyg klausytume ginamosios kalbos teisme (plg: „obiiciunt propter crimen hereseos talia me pati. His ego respondeo“, l. b8v²⁵). Šį siekį įtikinti tekste atspindi atitinkamos stilistinės figūros: retoriniai kreipiniai, klausimų ir atsakymų formulavimas, ryški loginė argumentacija, apskritai – itin aiškus argumentų išdėstymas ir svarstymas.

Dar reikia pridurti vieną detalę dėl vertimo. Laiško pradžioje esančio Kulviečio patikinimo, kad savo mokykloje jam patikėtus mokinius mokė gerai, lietuviškojo vertimo „sąžiningai“ į diskursą apie sąžinę įtraukti negalime²⁶. Šio seniai atlikto vertimo citavimas – tai būtų, sakytume, tam tikras *attractio sententiae* – originalo minties pritempimas prie temos. Frazę „creditos meae fidei bene instituerim in timore Dei et in disciplina“ reiktų versti neutraliau sąžinės sąvokos atžvilgiu, nei „man patikėtus mokinius sąžiningai mokiau Dievo baimėje ir drausmėje“²⁷ – tiesiog perteikti paprastai, kaip parašyta: „gerai mokiau“. Nesakome, kad tai vertimo klaida, galima palikti ir vertimą „sąži-

²⁵ *Abraomas Kulvietis...*, p. 112; vertimas – p. 190: „Jie prikaišioja, kad dėl to taip kenčiu, jog nusikaltau erezija. Jiems taip atsakau.“

²⁶ Plg. Dainora Pociūtė, „Sąžinės atradimas Lietuvoje“, p. 54.

²⁷ 2002 m. straipsnyje (Dainora Pociūtė, „Sąžinės atradimas Lietuvoje“, p. 54) cituojama iš: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953, p. 477. 2011 m. leidžiant šaltinį vertimas redaguotas, bet ž. „sąžiningai“ deju, paliktas: „man patikėtus mokinius sąžiningai mokiau Dievo baimės ir drausmės“. Tai sklandesnis variantas, bet „mokiau Dievo baimėje ir drausmėje“ net geriau atitiko originalo mintį. Juk mokyta gramatikos, retorikos ir kt. reikalingų stojant į universitetus dalykų, ne vien kokios tikybos ir „drausmės“ – tai buvo tik mokymo „fonas“. *Abraomas Kulvietis...*, p. 190.

ningai“ (kaip „gerai“, „stropiai“ sinonimą), bet ši vieta niekaip negali paremti svarstymų apie „conscientia“ sąvoką Kulviečio argumentacijoje.

Ir Kulviečio, ir Fererio posakiai yra susiję su emocinio poveikio krūvį turinčiais pasakymais, kurių paskirtis – paveikti, sujaudinti. Ar labai jie skiriasi? Manytina, kad daugiau reikšmingumu ir kontekstu. O reikšme turbūt ne tiek jau daug. Tai parodydami turime grįžti prie popiežiaus nuncijaus dekreto, patvirtinto prieš 500 metų.

Dokumento pavadinimas 1521 m. Krokuvos spaudinyje, iš kurio mes jį ir žinome, yra toks: „Decretum eiusdem rev[erendissi]mi legati apostolici pro ritu christiano per magnum ducatum Lituaniae, et terras eidem subiectas et annexas servando et ampliando“²⁸. Lietuviškas vertimas (*mutatis mutandis* ir papildžius jį originale nebekartojamu Fererio įvardijimu) skambėtų taip: „Didžiai gerbiamo apaštališkojo legato Zacharijo Fererio Dekretas dėl krikščioniškų apeigų laikymosi ir gerinimo“²⁹ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jai priklausančiose bei susietose žemėse“³⁰. Tai vienas iš reikšmingesniųjų Fererio veikalų Lietuvoje atspindinčių tekstų (greta skirtų šv. Kazimierui). Jis parengtas Vilniuje jau vizito pabaigoje (1521 m. vasario 2 d.), tarsi atsisveikinant su Lietuva ir apibendrinant „priesakus“ po to, kai jau gerai buvo susipažinęs su padėtimi³¹ per čia praleistus penkis mėnesius.

Kadangi nėra publikuoto viso teksto vertimo, rūpimai vietai geriau suprasti reikia bent trumpos viso jo turinio apžvalgos. Dekrete grasinant bažnytinėmis

²⁸ *Oratio legati apostolici habita Thorunii in Prussia ad serenissimum Poloniae regem contra errores Fratris Martini Luteri. Edictum eiusdem serenissimi Regis contra Luterum. Decretum eiusdem Legati pro christiano ritu in Lituania seruando et ampliando. Concrematio Luterinarum traditionum in Prussia eiusdem legati mandato. Edictum inuictissimi Caesaris Caroli in causa Luterina, Cracoviae: apud Ioannem Haller in regia urbe Gracovia III. Kalendas Iulias (toliau – OT), l. BIIIr– [BVIIr]; ANP, t. 2, p. 86–93.*

²⁹ Originalo lot. ž. *ampliare* – plačios reikšmės, reiškiantis ir platinimą, formavimą, stiprinimą, ugdymą, vystymą, reikšmės didinimą, įtvirtinimą, palaikymą ir pan.

³⁰ Naujausia publikacija: *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis A. D. 1522 peractae*, p. 142–148 (Nr. 23), visas aprašas pateikiamas p. 329, išn. 3. Taip pat žr. *ad locum* naudingus komentarus ir informaciją šio leidinio „Ivade“ p. xxviii–xxxii (sk. „Popiežiaus Leono X pasiuntinys Zacharijas Ferreris ir 1520 m. Vilniaus sinodas“) apie Fererio veiklą. Rowellas pavadinimą verčia taip: „Potvarkis dėl krikščioniškojo tikėjimo išsaugojimo ir skelbimo Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje ir jos valdomose bei prijungtose teritorijose“.

³¹ Dekrete ne vien dėl retorinio įtikinimo rašoma: „sicuti et oculis nostris vidimus, et manibus nostris palpavimus“ – „kaip matėme savo akimis ir savo rankomis prisilietėme“. OT, l. [BVv]; ANP, t. 2, p. 90.

bausmėmis nurodoma, kad visi (tiek dvasininkai, tiek pasauliečiai) Martyno Liuterio ir kitų eretikų knygas, jei tokių turi, per 12 dienų pristatytų jam arba vietos vyskupams ordinarams ir kad niekas nedrįstų į Lietuvą jų įvežti, čia pardavinėti, pirkti ir laikyti; vyskupai turi tokius raštus iš karto deginti, o visas kitas pardavinėjamas knygas ištirti bei tikinčiuosius įspėti, kad vengtų artimo bendravimo su eretikais ir schizmatikais (t. y. stačiatikiais), nebent būtų kokia nors jų atsivertimo tikimybė. Grasoma ekskomunika tiems, kas vengdami nusipelnytų bažnytinių bausmių grasina pereiti pas schizmatikus. Vietos ordinarams pavedama rūpintis, kad schizmatikai Lietuvoje nestatytų naujų mūrinių bažnyčių ir kad katalikai negyventų kartu su žydais; kad liaudžiai geriau būtų teikiami sakramentai ir tam nuo parapiinių bažnyčių labai toli esančiose vietose būtų steigiamos koplyčios bei skiriami kapelionai. Kunigams nurodo laikytis nepriekaištingų papročių ir gyvenimo būdo, studijuoti knygas apie tikėjimą ir liturgiją, uoliai skelbti Dievo Žodį; nurodoma, kad jie neleistų tėvams miegoti kartu su naujagimiais – kad šie nuspausti neuždustų. Baigiama bendrais paraginimais ir nurodomas 12 dienų terminas šiam dekretui įvykdyti.

Tekstas gana ilgas (užima 9 originalaus spaudinio puslapius ir beveik 8 puslapius modernioje publikacijoje). Jis tiesiog prašosi atitinkamos išsamios atskiros istorinės analizės, nes atspindi tiek to meto Lietuvos Bažnyčios padėtį, tiek daug Lietuvos realijų apskritai. Esama unikalių žinių – antai apie pirmąjį Vilniaus vyskupijos sinodą, paminint net ten sakytą pamokslą³²; yra užuomina į jo nutarimus ir kt.

Vienokiais ar kitokiais raginimo žodžiais šiame dokumente bylojama ne kartą ir tai atitinka jo – viešo dekreto – pobūdį. *In domino exhortamur, rogamus et exhortamur, requirimus et monemus, auctoritate apostolica praecipimus et mandamus, exhortamur in domino et obsecramus* – šie pavyzdžiai atspindi dokumente randamų raginimą reiškiančių posakių įvairovę. Nuncijus ragina jo nurodymų klausyti ir šaukdamasis Viešpaties, ir remdamasis apaštaliniais įgaliojimais, ir reikalaujamas švento paklusnumo.

Apeliavimas į sąžinę nuskamba dokumento pabaigoje, kai po tokios paraginimų virtinės prireikia juos dar kartą apibendrinti ir dar sustiprinti raginimo

³² OT, I. [BVv]; ANP, t. 2, p. 90. Aiškiai minima, kad sinodas vyko prie Šv. Stanislovo katedros. O pamokslą „Apie gero ganytojo pareigas“ („De officio boni pastoris“) sinodo dalyviams, aišku, sakęs pats Fereris.

įtaigumą. Toje vietoje po frazės, skirtos visiems – dvasininkams ir pasauliečiams – dėmesys nukreipiamas būtent į Lietuvos ganytojus plačiaja prasme, jiems skiriant itin įmantrią, ilgą ir sudėtingą, Šventojo Rašto citatomis perpintą baigiamąją frazę apie jų įsipareigojimą ir atsakomybę:

Vos vero, patres et pontifices servantissimos per Lituaniam constitutos, quos speculatores dedit dominus super domum Israel, de quorum manibus impiorum sanguis a domino exquiritur, si eorum non annuaveritis impietatem, et quibus id totum attribuitur in quo subiecti populi delinquant, per illum supremum pontificem futurorum bonorum et regem nostrum Iesum Christum, per illum pientissimam incarnationem et mortem, quam pro nostra salute assumere dignatus est, in forma servi factus obediens, rogamus et obsecramus, et nihilominus eadem auctoritate apostolica, nobis commissa, in virtute sanctae obedientiae, vobis ac vestrum cuilibet praecipimus et mandamus, ut novellam hanc segetem, vineam hanc nuper plantatam, in his, quae Christi charitate compellente, pro eius solida conservatione et faelici in domino augumento statuimus, decrevimus et ordinavimus, vestra pontificia auctoritate et pastorali solertia ita ad unguem servari ab omnibus efficiatis (s u p e r q u o v e s t r a m c o n s c i e n t i a m o n e r a m u s), ut verae et solidae columnae in templo dei sitis, et quod vestrae sollicitudinis nomen sonat, re et opere comprobetis.

O jus, atidieji tėvai ir ganytojai, paskirti tarnauti Lietuvoje, iš kurių Viešpats padarė sargybinius Izraelio namams, iš kurių rankų Viešpats išieškos už bedievių kraują, jei nebūssite paskelbę apie jų bedievybę³³, ir kuriems yra priskiriama visa tai, kame [jums] pavestos tautos nusikalsta, prašome ir saikdiname dėl to aukščiausiojo būsimųjų gėrybių kunigo³⁴ ir mūsų karaliaus Jėzaus Kristaus, dėl jo didžiai galestingo įsikūnijimo ir mirties, kurią mūsų išgelbėjimui teikėsi priimti būdamas klusnus ir prisiėmęs tarno pavidalą³⁵, ir taip pat ta pačia apaštališkąja mums suteikta valdžia bei švento paklusnumo galia jums ir kiekvienam iš jūsų nurodome ir pavedame, kad savo vyskupiška valdžia ir ganytojišku sumanumu pasiektumėte (t a i p a v e d a m e j ų s ų s a ž i n e i³⁶), jog šis

³³ Ez 3, 16–18.

³⁴ Žyd 9, 11.

³⁵ Fil 2, 6–7.

³⁶ Galimi gan gausūs kiti šio posakio, pažodžiui reiškiančio „apsunkiname“, „apkrauname jūsų sąžinę“, vertimo variantai – „ką paliekame jūsų sąžinei“, „pavedame jūsų sąžinei“, „dėl ko kreipiamės į jūsų sąžinę“, „ką paliekame jūsų sąžinės atsakomybei“ ir pan.

naujai užsėtas laukas, šis neseniai pasodintas vynuogynas³⁷ tų dalykų, kuriuos vedami Kristaus meilės nutarėme, paskelbėme ir nurodėme, siekdami, jog jisai išliktų sveikas ir laimingai augtų Viešpatyje, visi laikytūsi taip kruopščiai, kad jūs [dėl to] būtumėte tikri ir tvirti stiprai Dievo šventovėje³⁸ ir kad veikla bei darbai patvirtintumėte tai, ką reiškia rūpestingumo reikalaujančių jūsų pareigų³⁹ vardas.

(OT, I. [BVIV]; ANP, t. 2, p. 92)

Dokumente Fereris, kaip jam būdinga, nesusilaiko nuo asmeniškumo – iš tolesnio sakinio sužinome, kad dekretas priimtas prieš pat jam išvykstant iš Lietuvos⁴⁰. Tad dokumento nutarimų vykdymo pavedimas ganytojų sąžinei nuskamba ir kaip apaštališkojo legato paskutinis priesakas ar atsisveikimo žodis:

Haec sunt, quae in nostro ab hoc magno ducatu recessu in spirituale penes vos charitatis et amoris munus et memoriale relinquimus. Haec sunt, quae vobis in affectus nostri summi pignus et testimonium dimittimus.

Tai yra dalykai, kuriuos mes išvykdami iš šios Didžiosios Kunigaikštystės paliekaime jums kaip gailėstingumo artimui ir meilės dovaną⁴¹ bei atminimą. Tai yra dalykai, kuriuos atiduodame jums kaip mūsų didžiausio palankumo laidą ir liudijimą. (*Ibid.*)

Galiausiai rašte dar pridedama frazė, primenanti jo pradžios temą – plintančius klaidatikiškus Liuterio raštus (*scripta erronea*) ir paklusnumo bei pagarbos Šventajai Romos Bažnyčiai pareigą – kas nežengia šiuo keliu, atsiduria klaidų, klaidatikystės tamsoje („repertus est semper errorum caligine obsitus“). Po to dar (antrą kartą) visiems „minėtiesiems asmenims, kad ir kokią garbingą padėtį šioje Didžiojoje Kunigaikštystėje užimtų“ paskelbiamas 12 dienų terminas nuo žinios gavimo nurodymams įvykdyti ir užbaigiama reikiama dokumento koroboracija bei datacija.

³⁷ Turimas omenyje palyginti neseniai įvykęs Lietuvos krikštas.

³⁸ Apr 3, 12.

³⁹ T. y. ganytojo, vyskupo.

⁴⁰ Panašiai (tik nepalyginamai išsamiau) Šv. Kazimiero gyvenime Fereris įterpia asmeninius jo įspūdžius atspindintį kelionės iš Torunės į Lietuvą, į Vilnių aprašymą. Plg. *Casimiriana II*, p. 14, 72–83.

⁴¹ Žodis *munus* kartu reiškia ir pareigą.

Atsitiktinai ar ne (tai visai nestebintų), *conscientia*, paminėta dokumento pabaigoje (kaip ir *vineae*), koreliuoja su jo pradžioje esančiais reikalavimais dėl liuteroniškų raštų ir lapučių (*vulpes parvulae*) paminėjimu, cituojant Giesmių giesmę: „Capite nobis vulpes parvulas, quae demoliuntur vineas“ – „Sugaukite mums mažas laputes, kurios naikina vynuogynus“ (Gg 2, 15). Vynuogyną aiškinant kaip katalikų tikinčiųjų bendruomenę, o laputes – kaip eretiškų gudrybių ir schizmos pradmenis.

Dar reikia pasakyti, kad per visus Fererio raštus, susijusius su pasiuntinybe, šis aptariamas atvejis, kai apeliuojama į sąžinę, yra vienintelis. O tai vienas iš jo misiją atspindinčių tekstų, skirtų vien tik Lietuvai (ne taip, kaip, pavyzdžiui, raginimas pamokslininkams smerkti Liuterio teiginius ir raštus, skirtas ir Lenkijai, ir Lietuvai, ir Rusiai, ir Prūsijai: „sacris concionatoribus in Polonia, Lituania, Russia ac Prussia constitutus“⁴²). Dėl to turbūt neturėtume daryti jokių konkrečių ar plačių išvadų (gal tiesiog kitais atvejais nepasirodė tikslinga ar tiesiog jo sekretoriui „neišejo iš kalbos“). Bet yra istorinis faktas, kad kreipdamasis į Lietuvos dvasininkų sąžinę vyskupas Fereris turėjo manyti, jog jie tokią turi ir adekvačiai suvoks tiek pačią sąvoką, tiek jo rašto perduodamą žinią.

Tuo laiku *conscientia* sąvoka buvo paplitusi ir (krikščioniška prasme) buvo suvokiama kaip visai įprasta; nors atidžiai žvelgdami į ją svarstymuose apie moralės, teologijos tiesas turbūt rastume niuansų ir skirtumų nuo šių laikų, bet daugeliu atvejų ji vartota ir suvokta vis dėlto panašiai, kaip ją suvokiame mes⁴³. Kaip tokia ji daug anksčiau ir plačiau vartojama taip pat kanceliarinėje kalboje, aktų formuliaruose. Tai parodė jau pirmas bandymas paieškoti daugiau ankstyvų pavyzdžių. Užmetę akį į minėtojo S. C. Rowello leidinio dalykinę rodyklę, ties žodžiu *conscientia* atrandame nurodytus net kelis atvejus. Sąvoka Lietuvoje parašytuose dokumentuose yra ir 1472 m. – rašte, kuriuo Svyrių kunigaikštis su žmona įsteigia Svyrių bažnyčios altorių⁴⁴; ir 1498 m. –

⁴² OT, l. BIIIr– BIIIv; ANP, t. 2, p. 124–125 (Nr. 48).

⁴³ Vargu ar matyti didelis skirtumas nuo to, kaip sąžinę – visuotinai paplitusią ir suprantamą sąvoką – visam amžiui praėjus paminėjo Kristupas Radvila, ja motyvuodamas atsisakymą tęsti karą: „Tikras ir nepalenkiamas kiekvieno asmens liudininkas yra jo paties sąžinė.“ Ši citata pateikiama: Dainora Pociūtė, „Sąžinės atradimas Lietuvoje“, p. 70.

⁴⁴ *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis A. D. 1522 peractae*, p. 21. Labai įdomu, kad po įpareigojimo sąžinei dėl aukotinių Mišių („missas [...] sub conscientia sua legere tenebuntur temporibus perpetuis“) šiame dokumente toliau (kalbant jau apie skirtinas

Vilniaus vyskupo Alberto Taboro rašte⁴⁵, ir 1530 m. Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių rašte⁴⁶.

Peržvelgę Vilniaus katedros ir vyskupijos dokumentų sąvado 1387–1507 m. dokumentus, be jau minėtų atvejų randame dar daugiau⁴⁷. Net žvelgiant į ankstyviausius laikus, conscientia paminėta vos 10 m. praėjus po Lietuvos krikšto, 1397 m. Vilniaus vyskupo Andriejaus dokumente ir 1398 m. – jo testamente⁴⁸, ne kartą pasitaiko ir XV a. I pusėje⁴⁹.

Dar Gedimino epochoje, tiesa, ne Lietuvoje ir ne Lietuvos valdovo vardu rašytuose raštuose, randame minimą *conscientia*⁵⁰, tad galime būti beveik

žvakes) nuskamba ir sankcija – grasinimo amžinojo pasmerkimo bausme formulė: „duos cereos [...] reponere tenentur sub damnacione eviterna“. Ši frazių seka kiek panaši į aptariamą vietą Kulviečio laiške ir rodo, kad tai buvo įprasta kanceliarinėje teisinėje kalboje, jos formulėse.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 16. Frazė, labai panaši į Fererio. Ji yra rašto pabaigoje, prieš pat koroboraciją, po to, kai sakoma, jog nurodytu būdu Vidžių klebonas, vikarai ir jų įpėdiniai pareigojami melstis kasmet visais laikais: „Visa tai įvykdyti tas pats Motiejus įsipareigojo ir savo įpėdinius įpareigojo, tai mes šiuo raštu pavedame jų sąžinėms“ („Ad que omnia implenda idem Mathias se et suos successores summisit et obligavit, in quo nos eorum consciencias oneramus per presentes“).

⁴⁶ *Ibid.*, p. 249, 278.

⁴⁷ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej*, sud. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, t. 1, sąs. 2, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1939. Šioje dalyje, apimančioje 1468–1501 metus, žr: p. 347 (1475 m. dokumente); p. 356 (1476 m.); p. 425 (1489 m.); p. 471 (1494 m. įtartino autentiškumo dokumente Svyrių kunigaikštis „Dievo baimės ir sąžinės vedamas“ – „timore Dei et conscientia ductus“ – užrašo turto Mažojo Medilo bažnyčiai); p. 487 (1494 m.); p. 511 (1494 m.); p. 514 (įtartino autentiškumo 1496 m. dokumentas); p. 541 (1499 m. dokumentas: „quorum consciencias exnunc coram districto Dei iudicio oneramus“ – „kurių sąžines nuo šiol griežtojo Dievo teismo akivaizdoje įpareigojame“); p. 570 (1501 m. popiežiaus dokumentas, skirtas Ldk Aleksandrui: „monemus et rogamus in Domino, ut cum pro sinceritate consciencie tue et anime salutem, tum eciam contemplacionem nostram [...]“ – „raginame ir prašome Viešpatyje, kad dėl savo sąžinės švarumo ir savosios sielos išganymo, taip pat atsižvelgdamas į mus [...]).“

⁴⁸ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiej*, wydali Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1932, t. 1, sąs. 1, p. 50, 59.

⁴⁹ Įdomu, kad *conscientia* paminėta ir 1430 m., Vytauto mirties metais, surašytame jo donaciniame rašte Vilniaus vyskupams su tam tikrais įpareigojimais („super quo consciencias eorum oneramus“), *ibid.*, p. 136.; 1439 m. visuotinis Bazelio susirinkimas siūnčia Ldk Žygimantui skirtą raštą, kuriuo vadovaudamasis jis su Dievo pagalba galįs pasiekti „sąžinės ramybę ir sielos išganyimą“ – „consciencie pacem et salutem anime“, *ibid.*, p. 174.; sąžinė minima ir popiežiaus Mikalojaus V rašte, duotame Kazimiero Jogailaičio prašymu 1451 m., *ibid.*, p. 233.

⁵⁰ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans = Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003, p. 65 – liube-

tikri, kad atidžiai ieškodami šios sąvokos vartojimo atvejų sąžinės prasme iki Kulviečio rastume ir dar daugiau. Tik vargu ar kurį nors tokių „pirmąjį kartą“ reikėtų akcentuoti kaip atradimą ar sąžinės sąvokos atsiradimą tuomečiame diskurse. Nuo XV a. II pusės ji turėjo plisti ne vien kanceliariniame kontekste, bet ir kartu su *devotio moderna* apraiškomis, tik menkai išlikę šaltiniai bent kol kas neleidžia tokios recepcijos pademonstruoti.

Na ir dar viena pastebėtina įdomybė. Nors „Dekreto“ pradžioje Fereris mini, jog jį pasiekė žinios apie Lietuvos miestuose, miesteliuose ir žemėse platinamas bei turimas liuteroniškas knygas ir raštus, galinčius sunaikinti dar švelnučius krikščioniško tikėjimo daigus, tačiau vargu ar jų kiekis čia tuo metu buvo reikšmingas. Bent jau viešam deginimui tokių neužteko. Arba tiesiog paskelbęs potvarkį su 12 dienų terminu tokius raštus atiduoti, Fereris pats jų laukti bei rinkti nebesiėmė ir išvyko. Savo potvarkyje surinktų liuteroniškų knygų deginimą⁵¹ jis paveda vietos vyskupams. Tačiau vis dėlto iš Vilniaus grįžęs į Torunę jis tokios demonstratyvios priemonės liuteroniškų raštų plitimui užkirsti ėmėsi – regis, ten tokių knygų buvo nepalyginti gausiau. Ir trumpas, bet įspūdingas klaidingų knygų sudeginimo aprašymas, kaip vieno iš Fererio veiklos bei nuopelnų liudijimas, įdėtas ir išspausdintas iš karto po „lietuviškojo“ dekreto⁵².

Bet kokių atvejų šie ankstyvieji, Fererio ir Kulviečio, sąžinės paminėjimai lietuviškame kontekste prašyte prašosi lyginami ir bendrumų tarp jų rastume. Juk įdomu, kad daugiau nei 20 metų prieš „emocingai radikalią priesaikos sąžinę formuluotę“⁵³ Kulviečio rašte, katalikiško tikėjimo grynumą išlaikyti apeliuodamas į sąžinę (su kitokia nei Kulviečio, bet taip pat aiškia emocija) saikdino Vilniun atvykęs popiežiaus atstovas, kuriam, tarp kitko, nebuvo svetimos Bažnyčios gyvenimo keitimo ir tobulinimo idėjos⁵⁴. Gerinti tikėjimo

kiečių rašte, p. 164 – popiežiaus rašte įsitikinimo, žinojimo prasme kalbant apie Gediminą, p. 278 – vėl popiežiaus rašte dėl rygiečių kaltinimų Vokiečių ordinui.

⁵¹ Šį kovos būdą taikyti Lenkijoje jis kvietė ir karalių Žygimantą jam skirtoje kalboje: ANP, t. 2, p. 115 (Nr. 44).

⁵² „Publica concrematio librorum fratris Martini Luteri in Prussia eiusdem Legati mandato“, in: OT, I. [BVIIr]; ANP, t. 2, p. 118–119.

⁵³ Dainora Pociūtė, „Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje“, p. 268.

⁵⁴ Grįžęs iš Lietuvos ir Lenkijos 1522 m. parašė ir 1523 m. Venecijoje publikavo naujam popiežiui Adrijonui VI skirtą kalbą *De reformatione Ecclesie suasoria*. Žr. Eckehart Stöwe, „Ferreri, Zaccaria“, in: *Dizionario biografico degli italiani*, Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1996, t. 46, p. 808–811 (Internete: https://www.treccani.it/enciclopedia/zaccaria-ferreri_%28Dizionario-Biografico%29/); taip pat Rowell, *op.cit.*, p. 28.

ir tikinčiųjų padėtį Lietuvoje buvo ir jo dekreto tikslas. Tiesa, jo rankose, priešingai nei Kulviečio, buvo teisinė bažnytinė galia ir pats raštas yra tokios galios išraiška. Tačiau akivaizdu, kad liuteronybės idėjų skverbimuisi užkardyti vien teisinės galios neužteko. Kulvietis sąžine rėmėsi negalėdamas likti Lietuvoje galiojusios teisės lauke, kuriame nesitikėjo teisingumo, o Fereris į sąžinę apeliavo taip pat kaip į kategoriją jau už teisinės sferos, bet dėl to gal dar stipresnę – tokią, kuri veikia ten ir tada, kai bejėgė gali būti popiežiaus legato, jau beišvykstančio, jurisdikcija. Nors Kulvietis praktiškai neturėjo politinės galios, išskyrus asmeninius kontaktus, bet realiai tos galios paveikti procesus trūko ir Fereriui – būtent tai ir rodo jo vizito metu gražiai retoriškai rašyti „atsišaukimai“ ir mūsų aptariamas atvejis, apeliavimas į veikiančių asmenų sąžinę (o galiausiai ir nedidelis jo potvarkių istorinis poveikis).

Ne tik Kulviečio, bet ir Fererio nuoroda į sąžinę visai tinka palyginimui su tuo, kaip apie ją pirmasis, netrukus po Kulviečio, jau lietuviškai kalbėjo Martynas Mažvydas. Čia tiesiog pacituosime minėtojo Pociūtės straipsnio vietą: „Kaip ir Kulviečio tekste, sąžinė čia visų pirma siejama su tiesa ir jos skelbėjais – kunigais. Pabrėžiant *consciencia* prioritetą, pirmosios lietuviškos knygos leksikos kontekste pateikiamas kreipimasis į kunigus, raginant juos remtis sąžine (*Kunigai schito būdu wešliby, ne dwiležuwei ir ne girtukles tur buty kurie tur turėti maksla weras su czista samnienė*).“⁵⁵

Vis dėlto vienu iš ankstyvųjų atvejų sąžinės kategorija Lietuvoje nuskamba, kai į Lietuvos kunigų sąžinę buvo kreipiamasi raginant gerai vykdyti pareigas ir atmesti plintantį Liuterio mokymą bei raštus. Į sąžinę kreipėsi ne vietinis autorius, o iš Romos atvykęs popiežiaus atstovas, tačiau jo žodžiai buvo suprantami to laiko visuomenėje ir ne tiek nauji, kiek adekvatūs situacijai. Šiaip ar taip, senuosiuose raštuose užrašytos sąžinės sąvokos Lietuvoje bylą tenka ankstinti, nukeliant jos pradžią į prieš 500 metų vykusio Fererio vizito bei dar ankstesnius laikus.

O jei žiūrėtume į žodžių-sąvokų „pirmųjų kartų“ paiešką bei raidos mūsų kultūroje tyrimus, iškyla gana paprasta esminė problema, kuri yra ir moderni, ir labai pribrendusi – tai reikalas turėti visų senųjų tekstų tekstyną-duomenų

⁵⁵ Dainora Pociūtė, „Sąžinės atradimas Lietuvoje“, p. 60–61. Neabejotina, kad „švari sąžinė“ buvo įprasta sąvoka dar iki XVI a. vidurio, iki Mažvydo – plg. posakį 1501 m. popiežiaus rašte Ldk Aleksandrui, žr. šio straipsnio išn. 47.

bazę. Nemaža dalis jų jau yra suskaitmeninta, bet atskirai. Iš savo varpinės kalbu visų pirma apie lotyniškuosius. Tokio skaitmeninio korpuso paieškoje vos įvedę žodį „conscientia“ gautume visų jo vartojimo rašytiniuose šaltiniuose atvejus ir kontekstus, ir tai būtų galingas instrumentas. Situacija, kad tokios bazės, kurią padaryti įmanoma ir kai kurios mūsų „svorio kategorijos“ tautos jau yra pasidariusios⁵⁶, Lietuvoje nėra, taip pat guli ant galinčiųjų prie šio darbo prisidėti sąžinės.

⁵⁶ Geras vienos šalies lotyniško tekstyno pavyzdys, kuris apima 181 autorių, 449 dokumentų tekstus: *Croatiae auctores Latini* (CroALa). Internetė: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/>.